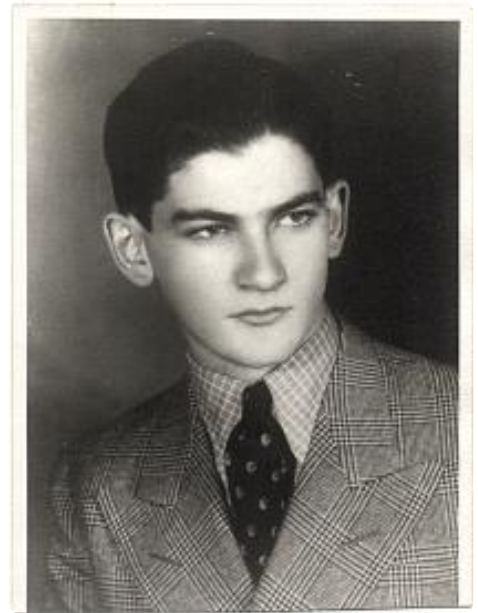

M. M. I.

Életrajz

M. M. I.-t összkomfortos, egyszobás zuglói lakásában látogattam meg. 84 éves kora és csontritkulása (hosszabb sétához sétabotot használ) ellenére aktív szociális életet él. Hetente kétszer jár a Bálint Ház szervezésében tornára, könyvtárba. Folyóiratokat olvas. Nézi a CNN adásait, követi a világ politikai eseményeit. Fiával, menyével és unokájával rendszeresen találkozik, a hétvégéket náluk tölti. A kb. 12-15 négyzetméteres szoba egyszerűen van berendezve. Ágy, dohányzóasztal, két fotel. Két íróasztal áll a falnál, az utcára néző ablakok mellett, a szekrény sor könyvespolcain könyvek sorakoznak. Szépirodalom, krimi, marketingszakkönyvek, angolul, magyarul és emléktárgyak, fényképek a fia családjáról, a feleségéről, és pár kép, melyek megmaradtak a második világháború után, az édesanyjáról és az öccséről az 1930-as évek végéről.

Pécsett születtem 1921-ben polgári családban. Zsidók vagyunk. A nagyapáimra nem emlékszem egyáltalán. Azt hiszem, talán nem is éltek már akkor, amikor születtem. Az apai nagymama L. K. Az egy aranyos kis öregasszony volt. Nagyon szeretett engem. Nagyon kedves, egyszerű, csupaszív vallásos asszony volt, de egyáltalán nem volt fundamentalista, vallásos. Ennyit tudok róla. Nem tudom, hogy hordott-e parókát, vagy nem hordott. Azt hiszem, nem hordott. Idős volt, ezért nem tudott elmenni a zsinagógába, de tartotta a vallást. A Munkácsy Mihály utcában lakott Pécsett. Szép szobája volt. Szép fekhelye. Semmi luxus. Rend, tisztaság. Főzött. Ellátta magát.

A nagymamának a húga – nem emlékszem a keresztnévére – férjénél volt. Pécsen a Munkácsy Mihály utcában laktak ők is. Volt egy kis fűszerüzletük, vegyesboltjuk, és mind a ketten ott dolgoztak a férjével a vegyesboltban. Két lánya volt. Az egyiknek kicsit sérült volt a gerince. Nagyszerű varrónő volt. Elég drágán dolgozott. A másik lánya gyönyörű szép volt. Szépségversenyen is volt, az 1930-as években Pécs környékén volt az előfutam, és ő jutott tovább a pestibe, az országosba. Második volt, azt hiszem, akkor a szépségversenyen.

Az apám, M. J. születési helye Lánycsók, 1883-ban született [Lánycsók Baranya vm.-ben lévő kisközség, 1910-ben 2400 főnyi, etnikailag vegyes összetételű (német, magyar és szerb anyanyelvű) lakossággal. – A szerk.]. Az édesapám kereskedő volt. Exporttal foglalkozott, valószínűleg terményt exportált, de nem vagyok benne biztos. Otthon volt az irodája a lakásban. Beszért olaszul, beszért németül. Nem hiszem, hogy különösebb iskolázottsága lehetett. Abban az időben jó, ha a négy polgári [lásd: polgári iskola] megvolt. Nyelvtanilag hibátlanul írt. Szép írása volt. Elegánsan, úri módon öltözködött. Ízlésesen, minden flanc nélkül. Csináltatott öltönyöket viselt meg kabátot. Részt vett az első világháborúban. Szakaszvezető rendfokozata volt. Fogságban is volt Oroszországban. Talán 1918-ban. Szibériából szökött meg, és Kína felé jött haza.

Törvénytisztelő ember volt, mint a legtöbb hozzá hasonló korú önálló zsidó ember. Az első felesége meghalt. Abból a házasságból egy leánygyermek született, R. Ő kereskedelmi iskolát végzett. Beszélt olaszul meg németül. Már régen meghalt. Még az 1960-as évek elején. Férje orvos volt, zsidó származású. Olaszországban végzett egyetemet [lásd: egyetemi tanulmányok és a numerus clausus]. R. még a háború előtt jött férjhez ide Pestre. Ezzel az orvossal jöttek föl. Ez lehetett a harmincas évek végén, 1939-ben vagy 1940-ben. A férje bajai volt, ő se él már. A 1970-es években halt meg. Voltam a temetésén. Nagyon intelligens, nagyon művelt, nagyon emberséges, aranyos, segítőkész ember volt. Van egy fiuk, hangmérnök. Elismert szakember.

Anyám, M. J.-né, született K. I. 1892-ben született Somogyviszlón [Kisközség volt Somogy vm.-ben, 1910-ben 400 főnyi lakossal. – A szerk.]. Hét testvére volt: három lány (E., J. és R.) és négy fiú (I., G., J. és M.). Valamennyien elpusztultak Auschwitzban.

A rokonokkal, anyám testvéreivel, rendszeresen találkoztunk, nem csak az ünnepek alkalmából. De a nagy zsidó ünnepeket mindig együtt tartották meg. Gyakorlatilag mind járt hozzánk. Anyám volt közöttük a legidősebb. Korán meghalt az édesanyjuk. Ő töltötte be a szülő, a családfő szerepét. És adtak is a szavára. Arra emlékszem.

K. J. pincér volt. Nős volt. Nem tudom a felesége nevét, ők nem Pécsen éltek, úgyhogy nagyon keveset tudok róluk. K. M. az marhakereskedő volt, nem volt felesége. K. G. lótenyésztő volt. G. nőtlen volt. Szerette a nőket szegény. K. I. kereskedő volt, de hogy milyen kereskedő, azt nem tudom. Volt egy lánya. J. és E. is férjnél volt. J. néninek volt egy lánya, és egy fia is. E.-nek csak egy gyereke volt, nem tudom a nevét. R.-nek nem tudom, hogy volt-e gyereke. J.-nek nem volt.

Az öcsémet M. Gy.-nek hívták, három évvel volt fiatalabb nálam. Három év akkor nagyon nagy különbség volt. Kezdetben nekem teljesen más baráti köröm volt, és alig jártunk össze. A szabadidőben alig voltunk együtt. Veszekedtünk, verekedtünk, amikor kisgyerekek voltunk. S aztán már amikor több eszünk volt, jártunk kirándulni a Mecsekbe. Volt, hogy kétnapos túrára mentünk. Főztünk gulyást, kint a szérűskertben [A szérűskert a majornak vagy egy-egy falnak az a bekerített vagy kerítetlen része volt, ahol a szálas takarmányt és a szalmát tárolták. – A szerk.]. Ott szaladgáltak az egerek köröttünk. Neki külön baráti köre volt. Nagyon talpraesett fiatal gyerek volt. Nyári szünetekben, mikor már idősebb volt, eljárt dolgozni a pécsi szénbányába. Így vett magának sífelszerelést, kerékpárt. Abból a pénzből, amit ott összedolgozott nyáron. És ruházkodott is így. Annak ellenére, hogy ugyanúgy el volt, majdnem úgy el volt látva ruhával, mint én. Bár velem kivételezett anyám. Én voltam az elsőszülöttje.

Tisztességesen éltünk Pécsen. Azt hiszem, két vagy három szoba volt, vezetékes víz, központi fűtés. Az egyik szoba ebédlő volt. Azért abban is volt valami alvóhely, aztán ki is lett adva. Egy katonatiszt lakott ott. A másik szoba az hálószoba volt. Az a szülőké volt. A harmadik szoba az nappali vagy majdhogynem előszoba volt. És volt egy cselédszobának készült valami. Amíg mi kicsik voltunk, addig volt háztartási alkalmazott is. Ott lakott a lakásban. Az öcsém, azt hiszem, az előszobában aludt.

Rengeteg könyv volt. Magyarra fordított francia irodalom, világirodalom, divatos irodalom. Volt imakönyv is. Rengeteget olvastam már akkor is. És hát tulajdonképpen a nővérem szoktatott rá. Anyám és apám nem nagyon, ők nem nagyon érdeklődtek az irodalom iránt. Legalábbis én nem emlékszem rá. R. nővérem igen. Én igen. Az öcsém kevésbé. Én benne éltem az irodalmi divatban.

Nem volt elkülönítve nálunk otthon a tejes meg a húsos. Ették a sonkát, de főként csirkehúst ettek, és nem annyira a sertéshúst. Meg libát is ettek, de az ünnepi kaja volt. Nagyon jól főzött anyám, szegény. Pénteken gyújtottak gyertyát a vacsoránál az asztalon. S azt hiszem, máárv is volt a péntek esti vacsoránál. Ha jól emlékszem. Sütni is szokott anyám süteményt. De tésztát is ettünk. Mákos tésztát. Piszkos tésztának hívtuk. Mert abban lekvár is, dió is volt. Mák is volt talán. Nagyon finom volt.

Balatonon nyaraltunk, de nem minden évben. Rendszerint az anyámmal és az öcsémmel, és időnként a féltestvérem, R. is ott volt. Apám nem szokott velünk lenni.

Apám mindennap olvasott újságot. „Az Est”-et olvasta vagy a „8 Órai Újság”-ot [„Az Est” 1910–1939 között megjelenő délutáni politikai napilap, kiadója Miklós Andor; 1919-től az Est-lapok („Az Est”, „Pesti Napló”, „Magyarország”) egyike; a „8 Órai Újság” jellegzetes bulvárlap volt 1915–1944 között, kezdetben Tisza István, Majd Bethlen István politikáját támogatta. – A szerk.]. Azt hiszem, inkább a „8 Órai”-t. Egy ilyen bulváros polgári lap volt, de azért politikai is, liberálisféle. Az apám németellenes volt. Nem rajongott az oroszokért se, a hadifogságbeli idők miatt. Angolbarát volt. Hallgatott angol rádiót.

Minden szombaton volt istentiszteleten – azt hiszem, péntek este is. Néha, nagy ritkán én is voltam vele. Apám és anyám is böjtölt, mikor a nagyünnep volt [lásd: Jom Kipur]. Én nem böjtöltem. Sőt kamaszkoromban, mikor ez a nagyünnep volt, akkor egyedül voltam otthon, és cigarettáztam, soha máskor nem, de akkor cigarettáztam, mikor nem lett volna szabad. Akkor még talán olyan tizenhárom éves voltam. Mikor nagyobb voltam, templomba nem jártam már.

Szeretettel nevelkedtem, jó iskolába jártam elemibe. Nem ilyen ortodox vagy nem tudom én, micsodát tanultunk, hanem ábécét meg számtant meg ilyen dolgokat, amiket elemi iskolában tanítanak, és hittant tanultunk. Nem szerettem tanulni. Egyszer nagy balhém is volt, mert a hittanleckét – hogy tanulnivaló van hittanból, bibliai történetek – azt én otthon nem vallottam be. És anyám véletlenül tudta meg tíz nappal az iskolai zárás előtt. És éjjel-nappal verte a fejembe a bibliai történeteket, de akkor még egész fiatal voltam, 8-9 éves.

Ez az iskola Pécsen a zsidó templom utcájában volt, a Fürdő utcában [A Kossuth térről nyílik a Fürdő utca. – A szerk.]. Most is ott van a zsidó hitközség, ahol akkor az iskola volt. Az alagsorban volt az iskola. Csak zsidók jártak az iskolába, azt hiszem – ki az isten kíváncszott volna oda a zsidókon kívül.

Nem voltam vallásos. Folyton vitatkoztam a rabbival, aki hittant tanított. Egy nagy tudású, nagy hírű rabbi volt. Wallenstein Zoltánnak hívták [Wallenstein Zoltán főrabbi (Tárkány /Komárom vm./, 1898) – hazai és németországi tanulmányok után előbb Komáromban rabbi, majd 1923-tól Pécssett. – A szerk.] Végül azt mondta nekem, hogy nem kell hogy hittanra járjak, nem fogja elrontani a bizonyítványomat. Megkapom a jegyet. Jobb lesz neki is meg nekem is, ha én nem jövök. Úgyhogy nem jártam utána – ez így maradt meg bennem.

Tizenhárom éves koromban apámék kívánságára végigmentem a férfivá fogadási szertartáson [lásd: bár micvó]. Ott a szertartás egy része az, hogy a férfivá fogadott fiatalember a szószéken [lásd: bimá] kell hogy fölolvasson egy részt a bibliából [lásd: szidrá (hetiszakasz)] . Hát én nem tudtam héberül olvasni, úgyhogy betanította anyám nekem azt, amit így kellett volna ott fölolvasni,

és mint aki olvas, azt ottan elmondtam. Anyám boldog és büszke volt. Úgyhogy ezen még részt vettem, de semmi máson nem. Odáig menően, hogy mikor következett az érettségi, akkor azon a héten mentem el péntek este istentiszteletre, abból kifolyólag, hogy ez nem árthat az érettségi sikeréhez. Na, attól kezdve egyáltalán nem jártam templomba.

Pécsett reálgimnáziumba jártam [lásd: gimnázium és egyéb középiskolák]. Az nyolc osztályos volt. Nem szerettem tanulni. Kötelességtudóan az akkori kettes fokozatnak megfelelő szinten végeztem el a középiskolát. Volt egy tantárgy, amiben kiváló voltam. Országos tanulmányi versenyen is voltam belőle. Ez az ábrázoló geometria és mértan, különösen az ábrázoló geometria volt. A versenyen gyakorlatilag hihetetlen rövid idő alatt megoldottam a feladatokat. Emlékszem, hogy egy három gömböt érintő síkot kellett megszerkeszteni. Hosszas kínlódás után megoldotta egy ürge, aki katonai iskolába járt, és természetesen kihozták előttem elsőnek. Nagyon meg voltam bántva a megkülönböztetés miatt.

1939-ben érettségiztem. Különböző osztályfőnökeim voltak. Tarótfai Márton nevű erdélyi származású magyar nyelv- és irodalomtanár volt az egyik. Az egyetlen rokonszenves közöttük egyébként. Aztán volt egy Masszi nevű. Az egy matektanár volt. Nem voltam a kedvence – hogy finom legyenek. Volt a Gábor Jenő nevű, az ugyancsak mértan- és rajztanár volt. Az egy rendkívül rendes ember volt. Festőművész. Az ő idejében voltam tanulmányi versenyen. Francia magánórára is jártam középiskolában.

Magában az osztályban abban az időben a náciizmus erősödése hozta a jeleit és következményeit. Úgyhogy azon a napon, amikor a németek bevonultak Bécsbe [lásd: Anschluss], aznap este mentünk volna – megvoltak a jegyek – a pécsi színházba [Pécsi Nemzeti Színház] a „Pogányok”-at megnézni. A Herczeg Ferenc darabot. Közölték velem az osztálytársaim képviselői, hogy nem hajlandók velem egy páholyban ülni, és ne is menjek el. Mindezt csak ezért, mert én zsidó vagyok. Hát ennek aztán egyéb jelei is voltak a későbbiekben. Ezelőtt is néha volt, amikor még kisgyerek voltam, ahogy mentem hazafelé az iskolából, azt hiszem, Síposnak hívták azt a gyereket, aki időnként megvert és zsidózott. Tizenkettő, tíz, ilyesmi korú voltam. Nem mondtam meg a szüleimnek – nem szóltam. Nem tudom, miért. Mintha fal lett volna köztük meg közöttünk, nem olyanfajta kommunikáció, mint ahogy ma van egy szülő és a gyereke között, csak szeretet volt.

A tanárok antiszemitizmusa inkább ilyen rejtett rokonszenv meg ellenszenv formájában nyilvánult meg, és ilyen apróbb kibabrálások voltak. A katolikus hittantanár, plébános vagy mi volt az illető, az egy kimondott antiszemita volt, és undorítóan viselkedett. Emlékszem rá, egyszer első óra előtt valamiért bejött. Akkor már lehettem tizenkét éves. Bejött az osztályba valami miatt. És igyekeztem udvariasságból lesegíteni róla a pelerinjét, azt úgy utasította el, hogy mit ugrálsz, mint valami megkerült pingvin.

Egyetemre nem vettek fel. A Janus Pannonius Tudományegyetemre, franciatanári szakra szerettem volna menni [A JPTE jogelődjét, a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemet 1921-ben helyezték át Pécsre, az oktatás 1923-ban indult meg (Pécsett jogi, orvosi és bölcsészeti kar, Sopronban evangélikus hittudományi kar). Az egyetem 1982 óta viseli Janus Pannonius nevét. – A szerk.]. Annak ellenére, hogy apám, nem tudom, milyen kapcsolat révén az Imrédy Bélát nyerte meg protektornak. Avval együtt nem vettek fel. A származásom miatt kizárólag.

A zsidótörvények [lásd: zsidótörvények Magyarországon] gyakorlatilag tönkretettek bennünket. Odáig menően, hogy hát megélhetés se volt. Mikor nem jutottam be az egyetemre 1939-ben, egy Tarján Aranka nevű nőnél lettem bórdíszműves-tanuló Pécsen, és aztán 1941 tájékán mint bórdíszművessegéd kerültem föl Pestre a háború elején. A munkaszolgálat előtti évben és a munkaszolgálat alatt kapcsolatba kerültem a kommunistákkal. Milyen volt a kommunista párt?! Azt arra jellemzően hadd mondjam el, hogy Farkasnak hívták, akivel én összeköttetésben voltam. Az egyik lábára sánta volt. Ez beszervezett engem szemináriumra – nem is tudom, hogy hívták akkor ezt, ilyen illegális találkozók inkább –, hogy menjek el. Budán, egy társasház udvari folyosóján jutottam fel, azt hiszem, a harmadik emeletre, és ott egy bizonyos jellel kellett kopogni. Kinyitották az ajtót. Önkéntelenül kezicsókolommal köszöntem! Csupa pesti úrilány. Ebből állt a kommunista párt. Életem folyamán olyan szempontból is felültem ennek a társaságnak [a kommunista pártnak], hogy a szociális szílamokat fújta, s közben zsebre dolgozott! Én meg egy lakást sem tudtam a fiamra hagyni. Olyan meggyőződéssel csatlakoztam hozzájuk! Ők sose bíztak bennem! Soha! Pártbizalmiig nem jutottam el egész életemben.

Bevittek 1941-ben munkaszolgálatosnak Bajára, majd Mohácsra az utászokhoz hidásznak 1942-ben. Akkor ott megvoltak a rasszista kifejezései a kiképzőtisztesnek. Aztán felkerültem ügyeskedéssel és anyám pénzráfordításával [köztisztviselők lefizetésével – A szerk.] ide Pestre, a Vasút és Hídász Szertárba, azt hiszem, még 1942 végén [Budapest, Timót utca]. Ipari sínt egyengettem, nagy samukalapáccsal télen-nyáron [Samukalapács – tízkilós nagykalapács. – A szerk.]; majd aztán bekerültem a szerszámműhelybe, ahol marósként dolgoztam, elég szépen belejöttem, majdnem mint egy szakmunkás.

Bombázták az amerikaiak a környéket, és jutott bőven a Vasút és Hídász Szertárnak, és akkor kitelepítették Budakalászra [Az első (angol) légitámadás 1944. április 3-án érte Budapestet. Ezt követően rendszeressé váltak a légitámadások. Lásd még: légitámadások Magyarország ellen; Budapest bombázása. – A szerk.]. Ott voltam 1944 őszén. Végül aztán kihelyeztek Zuglóba 1944-ben egy szíjgyártóhoz, aki a hadsereg részére ásót, kapát gyártott, ennek a vasmunkáit mi végeztük. Azzal az ásóval-kapával nem mentek volna el Szibériáig. Egy korrupt ügy volt. Munkaszolgálatosak csak ketten voltunk, de még rendes munkás is volt ott. Ez nem volt rossz hely. Aludtam a műhelyben az asztalon. Nem emlékszem, milyen utcában volt.

Öcsém, szegény, ő Szolnokon volt munkaszolgálatos – aztán a szolnoki pályaudvart szétbombázták az amerikaiak [A szolnoki pályaudvart 1944. június 2-án érte súlyos légitámadás. – A szerk.]. Ők akkor följöttek, áthelyezték, itt ment keresztül Pesten. Kijött hozzám oda, Zuglóba a szíjgyártóhoz. Mondtam neki, hogy maradjon itt mellettem a háború végéig. Egy darabig gondolkozott, aztán azt mondta, hogy nem. Ha ketten kétfelé vagyunk, akkor valószínűbb, hogy az egyikünk életben marad. Én arra számítottam, hogy ő biztos megmarad, mert erős, fizikumra erősebb volt, mint én, annak ellenére, hogy most már az utolsó időkben én is nagykalapáccsal dolgoztam ott. Elvitték a század maradékát Kőszegre. Ottan bestiális körülmények voltak. Kőszeg környékén lőtték agyon [lásd: halálmenetek Hegyeshalomba]

A szíjgyártótól vittek el Buchenwaldba. Kimentem a műhelyből a henteshez, hogy veszek valami ennivalót, szójakolbászt. Jöttem ki a hentestől, szembejött velem egy osztálytársam. Szólt az első rendőrnek, hogy ez egy bujkáló zsidó. Meg tudtam volna szökni. Még a vagonból is meg tudtam volna szökni. De már nem volt se kapcsolatom, se pénzem. Ez a hely addigra bedugult. Ott, ahol

ezeket az ásókat, kapákat csináltuk. Úgyhogy hagytam magam elvinni.

Miután nagyon átkarolóban volt az orosz előrenyomulás, átvitték a szerelvényünket a mai Szlovákiába, akkor Csehszlovákiába [Cseh-Morva Protektorátus]. A körülmények jellemzésére: itt, Magyarországon egy aranyozott karóráért egy fél marharépát kaptam. Csehszlovákiában a vasutasok bedobálták a kis uzsonnájukat a vagonablakon. Maguktól.

1944 karácsony másnapján érkeztem Buchenwaldba. Karanténba kerültem. Ami annyit jelentett, hogy két vagy három hétig tulajdonképpen csak az éhezés volt a szokásos meg az úgynevezett appel – reggel és este a létszámmellenőrzés, amikor fél órát vagy órákat álltunk kint, tél volt, borzalmas hideg, ellenőrizték a létszámot az SS-ek. Lehetett jelentkezni munkára Buchenwaldnak egy munkatáborába, Osterodéba. A Harz hegységben volt, egy hadianyagüzem, bombavető-irányító dolgokat gyártottak. Jelentkeztem. Azt mondtam be foglalkozásként, hogy marós vagyok. Kérdezték, hogy milyen pontossággal tudok dolgozni. És hát nagyon nagyot nem mertem mondani. Századot mondtam. Hát az ezred is kevés lett volna, úgyhogy nem feleltem meg. Nem örültem neki. Volt itt a karanténban egy Stern nevű testvérpár, a keresztnévükre már nem emlékszem. Ezek közül az idősebbet elfogadták ide, Osterodéba, de a fiatalabbat nem. Ezek rettenetesen féltek, hogy el kell hagyniuk egymást. Szomorkodtak. Mivel nekem volt testvérem, de akkor egyedül voltam, át tudtam érezni az érzelmeiket. Azt mondtam ennek a Sternnek, hogy elmegyek helyette. A névcserét halállal büntették. Az nem is névcseré volt, az számcsere, fogolyszámcsere. Az én fogolyszámom ettől kezdve hundertdreiechthundertsiebenfünfzig, 103 857. Ez addig a Stern fogolyszáma volt. Az enyémetre már nem emlékszem. Átvállaltam ezt a fogolyszámot. Elmentem. Hogy mi lett velük, nem tudom. Soha nem hallottam róluk, egyikükről sem. Azóta sem. S különböző helyeken, ahol bármi lehetőség volt munkaszolgálatosok sorsáról érdeklődni, senki nem tudott róluk semmit. Elmentem Osterodéba. Ez egy kis láger volt. Kicsi, parányi kis láger. Volt orosz, francia, spanyol, holland s egynéhány magyar zsidó fogoly. Egy SS őrmester volt a táborparancsnok. És hát odakerültem a műhelybe. A mester látta azt, hogy bizony nem vagyok valami magas szintű szakmunkás. Levett a marógépől, és lakatosként dolgoztam. Azt hiszem, tizennégy órát. Ennek egy része az úgy volt, hogy egyik héten a nappali műszakba esett bele, a másik héten az éjszakás műszakba. Egyszer ilyen éjszakás műszak során, mikor már az éhség meg minden egyéb erőt vett rajtam, elájultam. Ezt úgy jelentették ennek a lágerparancsnoknak, hogy szimuláltam. Kihallgatásra ítélt. A kihallgatáson előttem főként idős franciák voltak. Minden ítélete a parancsnoknak huszonöt korbács volt. Ezek rettenetesen jajgattak. Fájt nekik. Tudniillik ezek az öreg franciák, ezek nem zsidók voltak, hanem politikai foglyok voltak. Elhatároztam magamban, ha beledöglök is, egy hang nem fogja elhagyni a torkomat. Elkezdtek ütni korbáccsal. Hát az első még nem annyira, a második, a harmadik egyre rémisztőbben fájt, ahogy érte az előző ütések nyomát, de hallgattam. A hatodiknál elengedte az egészet ez az SS. Úgy látszik, ilyen még sok nem volt előtte, és adatott – este meg is kaptam – egy tányér levest. A foglyok között szar mocskok is voltak. Egy lengyel például. Még emlékszem a keresztnévére, Mariannak hívták. Esténként, mikor a lágerből mentünk át a gyárba, akkor minden ötödik embernek kellett egy istállólámpát vinnie égve, hogy meg ne szökjünk, és fegyverrel kísérték bennünket. Na, az előttem levő homoszexuális taknyos németre esett a lámpaviselés. Közölte, hogy ő nem viszi, és a kezembe akarta nyomni. Én nem fogadtam el. Erre odajött hozzám ez a lengyel szarházi, és arcul vágott. Olyan volt a pacák, hogy megettem volna reggelire, ha normális kondiban vagyok, de hát lenyeltem. Hát nem tehettem mást.

Április elejétől kísérték az SS-ek bennünket napokon keresztül, gyalog, éjszaka, mert nappal már nem mertek kísérni bennünket, mert akkora volt az amerikai légi fölény, hogy a vadászgépek, ha egy egér átszaladt az autópályán, arra is tüzeltek. Kísérték bennünket addig, ameddig nagyon közelről nem hallották az amerikai tankok láncfalpait. Akkor elkezdtek terelni bennünket egy ritkás, bokros rész felé. Az oroszok [orosz foglyok] azonnal tudták, hogy itt miről van szó, úgyhogy ahányan voltak, annyifelé kezdtek futni. De akkor már szólt ezeknek az SS-eknek a géppisztolya. Én rám is, hát mint mindenkire, rám ragadt a „futni kell”. Egy darabig futottam, ledobtam magam egy fa mögé. Aztán elkotródtak az SS-ek.

Amerikaiak szabadítottak föl. Négy amerikai katona, aki összebarátkozott velem, szinte hihetetlen módon. Fölöltöztettek amerikai katonai egyenruhába. Egy Peine nevű helységbe [járasszékhely] kerültem. Ott vettek maguk közé ezek az „amik”. Egy Frank nevű texasi farmergyerek, olyan kétajtós srác volt. Egy Duck nevű washingtoni tisztviselő, egy Erwin Roobin nevű New York-i nyomdász és egy Franchinek hívott francia származású alacsony amerikai katona. Ott voltam együtt ezekkel, mikor ez a vidék amerikai megszállás alatt volt. Ezzel az alakulattal – ez egy híradós alakulat volt – mentünk lefelé, a Rajna felé. Talán augusztusban jött az értesítés, hogy hazamegy ez az alakulat Amerikába. Elmentem velük a Rajnáig. S a Rajnánál meggondoltam magam. Arra gondoltam, hogy... Hát abban biztos voltam, hogy anyám, apám ezt nem élte túl. De hát arra gondoltam, hogy az öcsém él. És akkor legalább most már legyünk együtt. És elváltam ezektől a katonáktól. De továbbra is egyenruhában hitchhike-olva [angol: autóstoppal] jöttem amerikai dzsipeken Nürnbergig. Ott Nürnberg előtt egy repülő őrnagy kocsija vett föl. Bementünk a reptérre, hogy majd ott alszom, és másnap jövök tovább. Egyszer csak azt mondta nekem ez az amerikai tiszt, hogy ne menjek tovább. Innen minden héten megy repülőgép Budapestre, és iratokat meg lisztet vagy nem tudom, micsodát visz, majd fölrak a repülőgépre. Örültem neki. Aztán nem tudom, mi szállt meg. Várni kellett volna még két vagy három napot. Mondtam neki, hogy köszönöm, én megyek tovább. És jöttem is tovább autóstoppal. Egy lelkész, fiatal tábori pap vett föl, úgy jöttem egészen Passauiig.

Amikor elkerültem munkaszolgálatba, onnantól kezdve személyes hírem a szüleimről jóformán semmi nem volt. Egyszer anyámmal itt találkoztam, Pesten, amikor meglátogatott, még az utolsó időkben. Aztán ők ott Pécssett átéltek ezeknek a derék köztisztviselőknek [A deportálást szervező és végrehajtó hatósági személyek. – A szerk.] a velük szemben elkövetett gaztetteit. Pécssett a gettóba vitték őket [1944. május 6-án jelölték ki a pécsi gettó területét, és május 9-én parancsolták a zsidókat a gettóba, amely közel volt a vasútvonalhoz, az akkori repülőtérről. Központja az ún. MÁV bérház volt. 5963 zsidót koncentráltak a gettóban, közülük mintegy 3500 fő volt pécsi lakos. A gettót június 29-én számolták föl, a zsidókat átvitték egy laktanyába, és öt nappal később vagonírozták be és deportálták őket. (R. L. Braham nyomán.) – A szerk.]. Onnan deportálták őket 1944 nyarán. Kifosztva. Még a testüket is bestiális módon átvizsgálták. Anyámat szülésznő kutatta át az intim helyeken [Ékszereket kerestek a testnyílásokban. – A szerk.]. Apámat bestiálisan verték, hogy vallja be, hogy hova rejtette az aranyait, vagy nem tudom, hogy mit kerestek rajta. Mielőtt berakták volna a vagonba őket, a gettóból elvitték ki, a városon kívülre, a tűzérlaktanyába [Lakics laktanya], egy lóistállóba. Két napra oda vitték, hogy a szaron aludjanak, a lóganéban. Apám kétszer volt munkaszolgálaton Magyarországon. Mohácson, Szigetváron, Kaposváron 1942-ben és 1943-ban, aztán pedig 1944-től Auschwitzban. Hát szegény apa Auschwitzból azt írta, hogy itt vagyok anyáddal [Nem tévedés, apja küldhetett levelet

Auschwitzból. Randolph L. Braham könyvének (A népirtás politikája. A holokauszt Magyarországon /Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2003/) glosszáriumában olvasható: „Waldsee: a deportálandó magyar zsidók lecsillapítására a nácik által kitalált helynév. A deportált zsidóktól, akik közül sokat mindjárt elgázosítottak, megkövetelték, hogy e »helységet« feltüntetve írják meg haza, hogy jól vannak.” (Egyébként van egy Waldsee nevű település Dél-Németországban.) – A szerk.]. Biztos voltam benne, hogy egyedül van. Mert ilyet akkor ír az ember, amikor azt akarja, hogy ne tudjam azt, hogy mi történt. Egy pár sor volt csak. És csak utólag kaptam meg ezt a levelet is.

A nővérem – nem tudom, miért vagy hogy – kint volt a Keleti pályaudvaron, ahol is letartóztatták [1944-ben]. Ott összeszedtek minden zsidót, s aztán el is vitték Auschwitzba őket, és ottan ilyen sebészkiérleteket végzett rajta ez a Mengele. A csontjai, minden műtött volt. Kapott valami kárpótlást [az 1950-es években], és abból vettek lakást maguknak Pesten. Nagyon megviselte őt ez az egész, amin keresztülment. Az apai nagyanyám húgát és férjét és az egyik lányukat is elpusztították Auschwitzban. A másik lány kivételével mindannyiukat. Ennek a lánynak egy magyar katonatiszt volt a férje. Ez mentette meg az életét. A háború után egy hentesüzletben volt, azt hiszem, pénztáros vagy eladó. Az édesanyám testvéreit is elvitték Auschwitzba. E.-t megölték. J.-t megölték. R.-t, I.-t szintúgy. M.-t is. G. úgy halt meg betegségben, még itthon, agyhártyagyulladás volt. Úgyhogy nem került ki a koncentrációs táborba. J. életben maradt. Az itt volt Pesten, és keresztény volt a felesége. A háború után, azt hiszem, pincérkedett tovább.

Hazaértem 1945-ben Németországból, a lakásunk kifosztva, csak egy bőröndnyi holmit kaptam vissza. Úgyhogy le tudtam vetni az amerikai egyenruhát. Volt nadrágom, zakóm, ingem, cipőm meg egy télikabátom. Egy távoli rokon, egy unokatestvérem, a J. néninek a fia mondta, hogy hova kell menni, mit hova lehet beadni, azt hiszem, 200 pengőt lehetett kapni. Bejelentkeztem a lakásunkba.

Az, hogy nem fordultam vissza Magyarországról, annak tudható be, hogy beleszerettem egy fehérvári csodálatosan szép fiatalasszonyba. Menekültként voltak Pécsen az apjával meg az anyjával. És aztán, amikor hát velük megismerkedtem, akkor társtalan voltam. És beleszerettem ebbe a leányasszonyba, aztán odavettem őket a lakásba. Én is ott laktam, de hát az apja meg az anyja előtt titkoltuk a kapcsolatot, mert férjnél volt ez a hölgy. Hadifogoly volt a férje, aki százados volt. Tehát ott éltünk együtt.

Még a forint bejövele után [lásd: A forint bevezetése] nem sokkal pénzzé tettem a lakást. Ostoba módon. Most érne harminc-negyven milliót. Akkor meg bagóért eladtam. Beiratkoztam az egyetemre 1945 őszén, amikor már konszolidálódtak itt a körülmények. Nem vettem valahogyan komolyan. Akkor én még nem szerettem tanulni. Abbahagytam egy-két év után, azért, mert nem tudtam fönntartani magam. Elmentem újságot csinálni. Az általános tájékoztatás felé meg a kommunikáció felé.

Mikor már nem lehetett ott maradnom tovább, vagy nem is akartam ott maradni tovább Pécsen, akkor a Farkas nevezetű egyén bejárt a Magyar Kommunista Párt sajtóosztályára, hogy újságírónak elhelyezzen engem. Hát ott kiközvetítettek az akkori „Szabad Nép”-hez gyakornoknak. [A Szabad Nép volt a kommunista párt hivatalos lapja. – A szerk.] Egy hét után közölték, hogy nem váltam be, és visszaküldtek a sajtóosztályra. Ez 1948-ban volt.

Ez a Farkas elérte, hogy leküldtek Békéscsabára az ottani laphoz. Az ő véleménye az volt, hogy oktanul utasítottak el a „Szabad Nép”-től. Elkerültem Békéscsabára, a „Viharsarok”-hoz [A „Csongrád Megyei Hírlap” elődjeként jött létre 1944. október 23-án, röviddel a város felszabadulása után a „Vásárhely Népe” című napilap. Az újság 1949 októberétől „Viharsarok”, majd 1956 novemberétől „Csongrád Megyei Hírlap” néven jelent meg, a Magyar Szocialista Munkáspárt megyei lapjaként. – A szerk.]. Hihetetlen rövid idő alatt belejöttem teljesen a dologba, odáig menően, hogy abban a káderhiányos időben pillanatok alatt én lettem a főszerkesztő. És úgy ment a dolog, hogy 1949-ben kitüntettek mint a legjobb vidéki főszerkesztőt. És kaptam egy Köztársasági Érdemrend bronz fokozatot [1945–1949 között létezett állami kitüntetés]. Hát föl is jöttem a százéves évfordulóra [Az 1848/49-es magyar szabadságharc százéves évfordulója. – A szerk.]. Az ünnepségek napjait – a kitüntetés időszakát leszámítva – a sajtóosztály egyik hölgy munkatársának az ágyában töltöttem.

Mint ilyen kiváló újságíró felhoztak 1949-ben a pártközpont sajtóosztályára. Ahova viszont érkezett egy följelentés Pécsről, hogy én amerikai katona voltam. Kirúgtak és úgy határoztak, hogy menjek el Csepelre a Csőgyárba dolgozni. [Rákosi Mátyás Vas- és Fémművek. – A szerk.] Engedelmeskedtem. Így tehát a nászéjszakámat a csőgyári kishengersori kemence mellett töltöttem. Akkor nősültem, 1949-ben.

A feleségem, P. M. nem volt zsidó. A születési helye Tolna, az ideje 1926. Az anyja sváb asszony volt. Úgyhogy a miénk ilyen vegyes házasság volt. Nagyon rendes ember volt.

1947–49-ben dolgoztam együtt szegény feleségemmel Békéscsabán, a „Viharsarok” szerkesztőségben. 1949-ben házasodtunk össze. Ötven évig voltunk házasok. Ő a stasztikai hivatalban dolgozott. Én Csepelen dolgoztam a Csőgyárban. És hát a fizetésem olyan volt, hogy tulajdonképpen a feleségem tartott el. Az eltartás abból állt, hogy albérletben meghúzódtunk, és hát gyakorlatilag a zsebpénzem tőle volt, hogy ennivalót tudtam vásárolni, mikor nem otthon ettünk.

Csepelen a párttitkárok pillanatokon belül fölfedeztek. Katonatisztnek javasoltak, tudom én, minek. Mindig közöltem, hogy én büntetésből vagyok itt, nem lehet engem sehova fölkommendálni. Kértem, hogy inkább kérdezzék meg, hogy áll-e még továbbra is az a dolog, amiért idekerültem. Aztán azt firtatták, hogy nem én akartam-e befurakodni a hadsereghez. Hát mondták annak, aki azt javasolta, hogy emeljék ki katonatisztnek, hogy nem.

Egy szép napon jött egy telefon a Külügyminisztériumból. A miniszter titkárnője mondta, hogy a Boldóczy elvtárs [Boldóczy János külügyminiszter 1955–1956. – A szerk.] szeretne velem beszélni. A Boldóczy elvtárs volt a békéscsabai városi párttitkár, amikor én a „Viharsarok”-ot szerkesztettem. És hát látta, hogy írni tudok. Behívott, és fölajánlotta, hogy menjek oda a külügybe, ő alakít egy beszédíró csoportot, legyek annak a tagja. Mondtam, majd gondolkodom rajta. De elvállaltam.

Mint a beszédíró csoport tagja csatlakoztam a Varsói Szerződéshez. Én írtam a Hegedüs [lásd: Hegedüs András] miniszterelnöknek a beszédeit. Fiatal taknyos miniszterelnök volt. A honvédelmi miniszternek a beszédeit és a külügyminiszter beszédeit is én írtam. A Boldóczykinak a beszédeit is.

1956-ban [lásd: 1956-os forradalom] otthon voltam a feleségemmel, mert néhány nappal a forradalom előtt született a fiam. Azzal volt otthon a feleségem, én meg a feleségemmel.

A balhék vége után bementem a külügybe. Volt valami taggyűlés, ahol fölszólaltam, és az történt, hogy volt egy Tito-cikk [lásd: Josip Tito] a Kádárról [lásd: Kádár János] meg a magyarországi viszonyok menetéről. A Kádár mellett foglalt ugyan állást, de elmondta, hogy mi volt az oka a magyarországi forradalomnak. És természetesen nem azt mondta, ami a hivatalos szöveg volt. Na most itt volt ez a taggyűlés, és ottan mindegyik hivatkozott a Titóra, de egy szót nem ejtett arról senki, hogy a Titónak is az a véleménye, hogy ez forradalom volt. S fölálltam, és elmondtam, hogy ha jó a Tito-beszéd álláspontjának az a része, amelyik Kádár melletti állásfoglalás, akkor ugyanilyen jó és figyelembe kell venni a Tito-beszédnek azt a részét, ami azt mondja, hogy forradalom volt 1956-ban. Erre azzal a szöveggel, hogy én ellenforradalmat szerveztem a külügyben, kiraktak onnan.

De még ehhez hozzájárult, hogy át akart küldeni egy szarházi volt-miniszterhelyettes a Minisztertanácsra, ahol Vásárhelyi Miklós volt 1956 októberéig a politikai irányítás és tájékoztatás vezetője, hogy vegyem át a helyét. Kiváló ember volt ez a Vásárhelyi Miklós. Egyébként nekem barátom is. Nagy Imrész volt ő is. Közöltem, hogy Vásárhelyi Miklós helyét én nem vagyok hajlandó átvenni. Ha valamiért a Vásárhelyi nem akarja csinálni, annak oka van. Beszéljék meg a Vásárhelyivel. Minthogy megtagadtam, hogy elfoglaljam ezt a helyet, kiraktak a külügyből 1957. február 8-án.

Az MKP sajtóosztálynak a helyettes vezetője, egy Vass Henrik nevű tag volt, aki most halt meg nem olyan régen [Vass Henrik a Kossuth Könyvkiadó és a Párttörténeti Intézet volt igazgatója, 2004-ben hunyt el, 90 éves korában. – A szerk.]. Rólam nagyon jó véleménnyel volt továbbra is. A Varga Gyuri javasolta nekik, hogy hozzák létre a „Figyelő”-t [Gazdasági és politikai hetilap, 1957-ben alapították. – A szerk.] – a mostani „Figyelő” elődjét. A szerkesztőséget teletöltötték ilyen nomenklatúrátagokkal, csupa olyan kaliberű pacákat hívtak, akik semmit nem tudtak csinálni, de onnan magas fizetést kaptak. De ők csak névlegesen voltak jelen tulajdonképpen, mert ezzel a Varga Gyurival csináltuk a lapot mi, ketten. Egy bizonyos idő után én lettem a főszerkesztő-helyettes a lapnál. A főszerkesztő egy kibírhatatlanul hiú pali volt. Annak naponta le kellett borulni a nagysága előtt. Ezt egy darabig végigcsináltam, aztán meguntam és fölmondtam. Nem tudtam, hogy hogyan vagy hova fogok elhelyezkedni.

Amikor fölmondtam, a kiadóhivatal vezetője – egy mocskos állat – végig gyorsírással jegyezte a beszélgetésünknek azt a részét, amit én mondtam. Nem zavart, mert vállaltam, de láttam, hogy milyen egy szemét pacák, hogy hiába várok ettől bármit, ez a végleges lebuktatásomra játszik.

Egy darabig állás nélkül voltam, kaptam bizonyos pénzt, ilyen elbocsátó pénzt, végkielégítést. Egy Darvas nevű funkcionárius oda küldött a „Népszabadság”-hoz. És a közgazdasági rovatban lettem munkatárs. Nagyon mázsás cikkeket írogattak az újságban. Kádár is fölfigyelt némelyikre. A Komócsin volt a főszerkesztő akkor [Komócsin Zoltán (1923–1974): 1957–1961 között a KISZ KB első titkára volt, majd a „Népszabadság” főszerkesztője (1961–1965, 1974), az MSZMP KB titkára (1965–74). – A szerk.]. Megkaptam szerkeszteni mint munkatárs a közgazdasági oldalt. Azt szerkesztettem ott. Egy Rényi nevű tag volt a főszerkesztő-helyettesem. [Rényi Péter a „Népszabadság” abszolút tekintélyű főszerkesztő-helyettese volt 1956-tól 1988-as nyugdíjazásáig. Németországban járt iskolába, a nevezetes Lichtwark-Schulében tanult (ennek az iskolának

tanítványa volt többek között a későbbi német kancellár, Helmut Schmidt is, akivel élete végéig személyes kapcsolatot ápolt). Lényegében ő vezette 30 éven át a „Népszabadság”-ot, hiába neveztek ki föléje főszerkesztőket (többnyire parkolópályára állított pártmegbízottakat). – A szerk.] Ez egy nagyon jó képességű ürge volt. Mérsékeltén karakteres, de nagyon jó képességű. Német származású. A Schmidttel, az egykori német kancellárral járt együtt iskolába. [Helmut Schmidt (1918) német kancellár 1974–1982 között. – A szerk.]. Élete végéig barátkoztak.

Következetesen reformkommunista lettem az 1960-as években. A gazdasági reform [lásd: Új gazdasági mechanizmus] mellett voltam. Meggyőződésemmé vált, hogy ennek a tervgazdálkodásnak az ideológiája egy örület. Nem kell ezt részleteznem. Avval együtt, hogy nagyon sokáig hittem és követtem a hazug jelszavakat, aztán már az volt a meggyőződésem, hogy bilincsben tartja a gazdaságot ez a fajta szocializmus. És tágítani, ésszerűsíteni kell, és úgy éreztem, hogy talán lehet is.

Egyszer jött lehetőség, az amerikaiak föllazítási célból kezdtek fogadni magyar újságírókat, és aztán később pártfunkcionáriusokat is, és ez a Rényi a közgazdasági rovat vezetőjével meg a külügyi rovat akkori vezetőjével szemben engem javasolt Ford-ösztöndíjra [Henry Ford (1863–1947) 1936-ban létrehozott alapítványának ösztöndíja. – A szerk.].

Az angoltudásomhoz, ami tulajdonképpen katonai szleng volt, egy éven keresztül magánúton tanultam angolul. Mert ez feltétel volt, és így kikerültem Amerikába. Itt megszerettem a tanulást, már felnőtt ésszel az élet nagy ajándékának tekintettem azt, hogy én semmi mással nem kell hogy foglalkozzak, csak tanuljak. Ez 1969-ben volt.

Öt kurzust vehetett föl egy amerikai. Az „amik” kettőt vettek föl egy szemeszter alatt. Én fölvettem mind az ötöt. Írtam mind az ötnek a tételeit egy éven keresztül. A bostoni egyetemen csináltam végig két szemesztert. Kommunikációelmélettel, marketinggel foglalkoztam. A syracuse-i egyetemen részt vettem egy menedzsmentkurzuson. Gyönyörű időszak volt ez az ösztöndíj. Zömmel Bostonban voltam, de voltam több egyetemen is. A syracuse-i egyetemen, aztán a texasi egyetemen. Aztán a Los Angeles-i egyetemen [UCLA]. Úgy tervezték meg az ösztöndíjprogramot tulajdonképpen, hogy parttól partig lássam Amerikát. Nekem ez nagyon jót tett. Teljesen megváltoztam gondolkodásban, hogy mi lényeges, és mi lényegtelen. Gyakorlatilag kicserélődtem ottan felfogásban, világnézetben, minden tekintetben. Szellemileg talán életem leggazdagabb időszaka volt.

Akkor megint kint maradhattam volna. Az egyik professzor följánlotta, hogy a feleségem kijöhet. A gyereket nem engedte ki a magyar hatóság. Amikor látta az anyja, hogy bánkódik a gyerek, hogy ő meglátogat engem Amerikában, felajánlotta neki: „Ha akarod, kisfiam, itthon maradok.” Azt mondta a gyerek az anyjának, hogy csak menjen. A gyerek ilyen stramm volt.

Az egyik professzor, aki elnöki tanácsadó volt – még, azt hiszem, a Johnson érában, de lehet, hogy már a Kennedy érában is [Az Amerikai Egyesült Államok egykori elnökei: John F. Kennedy, 1961–1963; Lyndon B. Johnson, 1963–1969. – A szerk.] –, följánlotta, hogy ő elintézi, hogy kijöhessen a gyerek. Nem mondtam meg neki, hogy azért van ez a korlátozó intézkedés, hogy én le ne lépjek. S mondtam neki, hogy hát ne csinálja, mert hát nem akarom, mert volt ott más magyar is. Néhány mérnök, matematikus, zenetudós ösztöndíjas is. A többiekkel szemben én ezt nem akarom elkövetni. Úgyhogy nem maradtam kint akkor sem. Egy évig tartott ez a tanulmányút.

Hazajöttem, és több helyen is dolgoztam aztán.

1981-ben mentem nyugdíjba. A Magyar Kereskedelmi Kamara Marketing Tagozatának voltam a titkára. Annak időnként szoktak konferenciái lenni Párizsban. Azokon időnként részt vettem.

Egyébként ötvennyolc éves koromban elhatároztam, hogy ha megérem a nyugdíjas életkort, akkor azonnal elmegyek nyugdíjba, és három hónapig még a trafikba se megyek le. Ennek az a magyarázata, hogy az utolsó főnökömet leszámítva, a Tömegkommunikációs és Kutató Központ [1988-tól Magyar Közvélemény-kutató Intézet. – A szerk.] vezetőjét, Szecskő Tamást leszámítva az összes főnököm mindenütt kontraszelekciós káder volt. Az egyik nagyobb bunkó, mint a másik. Mindig az volt bennem, hogy az egyetlen szerencsés munkavállaló a Pápa, mert az csak a halála után találkozik a főnökével. Úgyhogy elhatároztam, hogy ha megérem, elmegyek nyugdíjba, és semmit nem vállalom. Ezt be is tartottam. Ennek az a következménye, hogy nem élek jólétben. Ami költőpénzem van, az a jóvátétel [A Magyar Köztársaság Kormánya 2003. március 27-én a 31/2003. (III. 27.) sz. Kormányrendeletben határozott arról, hogy az élet elvesztéséért járó egyösszegű kárpótlást 400 000 forintra egészíti ki. – A szerk.]. Úgyhogy a nyugdíjam meg ez. Ez van. Ezzel rendelkezem. De valahogy olyan vagyok, hogy még a kívánságaim vagy vágyaim se terjednek azon túl, ami megvalósítható ebből a pénzből. Úgyhogy nem érdekel, ki hogyan él, meg kinek mire jut, meg hova utazik, meg nem tudom, micsoda. Viszont bele tudok nézni a tükörbe.

Isteni szerencse, hogy az Antall került a dolgok élére [Antall József (1932–1993): 1950 és 1962 között előbb okleveles levéltárosi, majd történelem-magyar szakos tanári, később könyvtárosi és muzeológusi diplomát szerzett. 1988-ban a szervezetté alakult Magyar Demokrata Fórum alapító tagja. 1990-től 1993-ig, haláláig miniszterelnök. – A szerk.]. Békésen zajlott le, túlzások nélkül, a radikalizmus eluralkodása nélkül. Leszerelte őket, nem engedte kibontakozni a szélsőségeket. Nagyszerű ember volt.

A munkahelyemen a szocializmusban nem beszéltem én senkivel arról, hogy én zsidó vagyok. Azt mindenki tudta. Hát rajta van az arcomon is. Nem volt egy öröm zsidónak lenni. Nagyon föl se figyeltem Izrael megalakulására 1948-ban. Jártam viszont a hatnapos háború előtt egy hónappal Izraelben. Egy külkervállalat igazgatója, a főosztályvezetője meg a titkárnő ment Izraelbe. Én mint újságíró mentem velük. És talán négy vagy öt napot is lehettünk ottan. Láttam az utakat, amelyekről ordított, hogy katonai utak. Láttam nem túl jól rejtett légvédelmi ágyúkat a fás, bokros részeken. Voltam röplabdameccsen. Az izraeli válogatott az olasz válogatottal játszott. Láttam drukkolni ezeket az embereket. Azt mondom, hogy a fradi „B”-közép az kismiska hozzájuk képest [Az FTC B-közép szektorban ülő szurkolói gyakran rasszista, antiszemita obszcén rigmusokat üvöltve biztatják csapatukat. – A szerk.]. Amikor kitört a hatnapos háború, akkor már én itthon voltam. Írtam a cikket a „Népszabadság”-nak erről az útról. Nem a külkervállalat szemszögéből, hanem mint újságíró. És egyszer csak bejött hozzám a szobába, ahol én írtam, a Hajdú János [Hajdú János (1934) – politikus, újságíró. 1961 nyarától a „Népszabadság” külpolitikai rovatának munkatársa, TV-s szakszűz, országgyűlési képviselő. – A szerk.]. Nagyon neves újságíró volt, s mondta, hogy kitört az egyiptomi-izraeli háború. És az egyiptomiak valami 130 gép lelövését jelentették az első órákban. Akkor azt mondtam neki, hogy „János, akkor nincs egyiptomi légierő”, aztán be is igazolódott, hogy az izraeli vadászbombázók még a földön megsemmisítették az egyiptomi légierőt.

Ennek a száz-nem-tudom-hány gépnek a lelövéséről tudtam, hogy ilyen nem létezik. A második világháborúból, az angliai légicsaták időszakából emlékszem rá. A német légierő, amikor gyakorlatilag a védtelen Angliát bombázta, akkor volt olyan húsz-harminc lelőtt vadászgép. Engem is érdekelt, hogy mi van. Bementem az egyik rovatvezetőnek a szobájába. Ott volt valami öt vagy hat tag, régi szabad népes újságíró. És temették Izraelt, meg hogy ez a világháború, meg nem tudom, micsoda. Megszólaltam: „Nem tart egy hétig.” Így mondtam: nem tart egy hétig. Nézték rám, mint a hülyére. Ez már a modern háború időszaka volt, ahol a tűzéségnek meg a stratégia irányítóinak intelligens pacákoknak kellett lenni, és ezen a téren korszakos különbség volt Egyiptom és Izrael között. Hát akkor még vitatkoztak. Én azt mondtam, fogadjunk. Hát hogy miben fogadjunk. Mondtam nekik, nekem sok pénzem nincs. Fogadjunk egy üveg pezsgőben. Azt mondta az egyik srác – nagyon józan parasztyerek volt, ami ritkaság volt a „Népszabadság”-nál –, hogy nem pezsgőben kell fogadni, hanem sóletben. És tényleg abban fogadtunk, hogy elmegyünk a Klauzál térre, és aki elveszti, az fizessen. Megnyertem, de a sóletet nem kaptam meg.

A Szabad Európát [lásd: Szabad Európa Rádió] nem nagyon hallgattam. Nem kellett nekem a Szabad Európa. Tudtam angol híreket hallgatni, német híreket hallgatni. Hallgattam nyugati adót. Főként Londont. Néha francia híreket is hallgattam, de jobban bíztam a BBC-ben, mint Párizsban. Német híreket is hallgattam néha. Általában inkább angol adót hallgattam. Aztán amikor a CNN már a tévén jött, azóta rendszeresen belenézek.

Nem kellett nekem a szamizdat. Időnként olvastam a Monde-t [„Le Monde” francia politikai, gazdasági és kulturális napilap. – A szerk.]. Rendszeresen olvastam a „Financial Times”-t [Angol gazdasági napilap. – A szerk.] vagy pedig még valamilyen svájci lapot. Nem vettem, mert pénzem arra nem volt, de különböző helyeken hozzájutottam és olvastam. Egy időben bejártam a parlamenti könyvtárba újságot olvasni. Kora gyerekkorom óta érdekelt a világpolitika.

Egyáltalán nem jártam templomba. Egészen most, a legutolsó időig. És most, öt éve, hat éve ébredtem rá, hogy én zsidó vagyok. Úgy ébredtem rá, hogy ez a Csoóri-, Csurka-féle banda rehabilitálta az antiszemitizmust [Csoóri Sándor (1930), költő, író, dramaturg, 1992-2000 között a Magyarok Világszövetségének elnöke. Csurka István (1934), író, a MIÉP elnöke. – A szerk.]. De ez nem lett volna elég. Négy éve egy volt munkahelyi barátommal, egy egyetemi tanárral, akinek a fia akkor olyan tizenhat éves volt, és a Lauder [Lauder Javne zsidó közösségi iskola] iskolába járt, elmentem az irodalmi foglalkozásra. Előre nem tudtam semmit. A ma már Nobel-díjas Kertész [lásd: Kertész Imre] volt az előadó. Róla se tudtam semmit. Jó előadás volt, és csodálatos volt ez a Lauder iskola. Olyan volt, mint Amerikában a zsidó egyetem. Ez a Lauder olyan volt, mint a Brandeis Egyetem Bostonban, olyan volt, hogy fölébredt bennem a dolog, hogy zsidó vagyok. És nemigen jártam én akkoriban itthonról sehová. Begubózva voltam. Részt vettem ezen a foglalkozáson. Mondtam ennek a barátomnak, hogy szívesen elmennék máskor is: „Szóljál, hogyha ilyen van!” Mondta nekem, hogy van a Bálint Ház. [Bálint Zsidó Közösségi Ház, 1994-ben alapították. Működését az Amerikai Joint és a MAZSIHISZ támogatja. – A szerk.] Ezen belül van a Salom klub. Odaadta ennek a Salom klubnak a hírlevelét. Ott rendszeresen vannak viták. Van könyvtár, vannak újságok. Ezt mesélte róla. Elintézte, hogy küldjék nekem a továbbiakban a meghívószerű programfüzetét.

Én pedig elkezdtem járni a Bálint Házba, a Salom klubba. Egy nagyszerű asszony, egy kiváló ember volt a vezetője, egy fölkészült szociológus, emberszerető, művelt asszony, és ő megnyert engem

ennek a klubnak. Rendszeresen szervezett csoportos kirándulást. Voltunk Kőszegen, voltunk Szentendrén, Szarvason. Bementek a templomba. Én is bementem velük. Mostan ment nyugdíjba ez a csodálatos asszony. Ameddig ő ott volt, majdnem mindennap, egy héten többször is bent voltam. Hát mostan kedden megyek meg pénteken, amikor ott oszteoporózisos [csonttritkulás] torna van. Az esti előadásokra meg vitákra mostanában nem megyek. Nem is lustaság, hanem fáradtság inkább.

Nemrégén voltam Izraelben. Ebben az évben, májusban. Ennek az a magyarázata, hogy kaptam a zsidó, magyar jóvátételt. 400 000 forintot, és mondtam, hogy ezt cipőre vagy alsónadrágra vagy ilyesmire nem lehet költeni. Ez az anyám meg az apám halála. Füstpénznek hívtam én ezt, mert elégették őket. És elhatároztam, hogy a fiammal együtt elmegyünk Izraelbe. El is mentünk. Voltunk hat napot ott. Mindent megnéztem. Voltam a Jad Vasemben – a Bálint házi tartózkodásomnak és a klub vezetőjének köszönhetően itt járt nálam a Spielberg interjúkészítő csapata két-három éve, és adtak kérdőívet, hogy küldjek apámról, az anyámról meg az öcsémről adatokat Jad Vasembe, hogy őrizze meg. Ezt megcsináltam. És most, mikor elmentünk oda a fiammal, mondtam, hogy miért jöttem. Egy idős ember volt ott a recepcióban. Az is ilyen túlélő lehetett, mint én. Benyomta a jelszót a számítógépbe. Ott volt a kérdőív. Mind a három kérdőív, amit küldtem a szeretteimről. Úgyhogy ez nagyon nagy élmény volt. Sok mindent láttam Izraelben mindenféle. Írtam is ennek a Salom klubnak az egyik hírlevelébe, amit szerkesztettem is egy darabig. Két cikket írtam erről az izraeli kirándulásról.

Jártam a zsinagógába itt, a kerületben. Abbahagytam, mert jött egy fiatal, tudálékos rabbi. S az elkezdett prédikálni, s én azon a véleményen vagyok, hogy ne álljon senki közém meg az Úr közé. Úgyhogy amikor ez odajött, akkor én abbahagytam a látogatást. Úgyhogy nem járok most templomba, de meggyőződéses büszke zsidó vagyok.

Amíg élt a feleségem, aki 1999-ben halt meg, addig nem is jutott eszembe, hogy zsidó vagyok. Aztán felébredt bennem minden, minden düh. Különösen akkor, amikor megtudtam, hogy hogyan pusztultak el a szüleim meg a testvérem, hogy hogyan, hogy min mentek keresztül, mielőtt elpusztították őket... 1945-ben el akartam felejteni, hogy zsidó vagyok. Felejteni? De hát nem lehetett. Hülye voltam. Akkor nekem is más lenne még a nevem.

Ennek a magyarországi hatszázezer embernek az elpusztítása, ez magyar mestermű volt. Kétszázezer magyar köztisztviselő vett részt benne nagy lelkesedéssel a rablásig menően. Ha ezt tudom akkor, nem kellett volna hazajönnöm.